

A szabadság lehetőségei

Tóth Erzsébet: *Kőrözsa*

Nap Kiadó, 2012

Hosszasan eljátszadózhatnánk, a könyv külsejétől a szövegben befelé haladva, Tóth Erzsébet új műve, a *Kőrözsa* című *hosszúvers, epico-lírai alkotás, dramatikusszerű vers* (némelyek szerint *verses regény*) címének magyarázatával (más is megtette ezt már), például azon meditatálva: épületdíszítő elemre gondolt a szerző, avagy a flóra világa vonzotta, amikor könyvének címet választott. S hogy épp ezt a kifejezően szép szót, az ellentétes érzéseket kiváltó, a kemény, éles, hideg kő és a lágy, illatos, finom rózsza egymáshoz csattantásából született, melyet máris könnyedén megtölthetünk metaforikus tartalmakkal, így már a cím alapján tudhatjuk: akármit olvasunk majd alább, annak fontos jellemzője lesz a különösség, bizonyos érzelmi, hangulati kontrapunkt; hogy talán ellentétes esztétikai minőségek használatával építi föl a lírai beszédet a költő. (Persze ebben segítségünkre lehet az a tény is, hogy jóval korábban, 2010-ben a Debreceni Csokonai Színház bemutatta e könyv, illetve a könyvtörténet, könyvmese, a korábban már megjelent versekből összeszórt lírai történet színpadra adaptált, dramatizált változatát.) Ám ez, a leendő bonyolultságot, összetettséget, a sokféle szövegárgyalatot sejtető kifejezés még nem ad választ arra: kőből van, élettelen anyagból az a rózsza, vagy a zöld, pozsgás növény élő sejtjeiből, hogy tehát végül is mire utal a költői szándék: de a hosszás játszadózásnak, csűrés-csavarásnak túl sok értelme még sincs. Mert ugyan a versmondattól szerint „nyomja vállam a kőrözsa / túl vékony a börtönpárna”, s vélhetnénk, hogy a hátat csak a kő nyomhatja még az emlékekben is: de rosszul vélnénk, mert nyomhatja annak a kövön növő növénynek

a kemény, érdes levele is. Továbbá: mert ez az érzet álomi érzékelés, a képzelet játéka, emlék, mely így, kibontatlanul a börtönön kívüli élet bármely, a lélekben megőrzött pillanatára utalhat, talán úgy fordíthatjuk le a képes beszédet: a cellalét nemhogy feledtetné, inkább fölerősíti a szabad élethez kapcsolódó emlékeket. Vékony ahhoz a börtönpárna, hogy feledtetni tudná a valahai, valaholi élményt. Ráadásul a kötet borítóján ott virít, a fekete háttérből kiragyogva a zöld növény (dombornyomásos) képe, s bent a lapok élőfejein is látható, minden oldalon, a grafikus változat. A magunknak okozott etimológiai problémát tehát lezárhatjuk, hacsak el nem kezdünk azon morfondírozni, vajon, mégis, miért a kőrözsa, hiszen az nem más, mint a magyar népi gyógyászat egyik csodanövénye, a *kövörözsa, házi kövirözsa, fali kövirözsa, kőrözsa, fülfű, fülbeeresztőfű, fülbefacsarófű, égdörgőfű, mennyikövívág*, melynek zselés levélbelsejét gyógyírként a gyermekek fájó fülébe csepegtették. Gyaníthatjuk azonban, hogy a kőrözsa (kövirözsa) hasznossága, gyógyereje nem igazán volt Tóth Erzsébet számára választási szempont, a sziklakon, cserepeken, köveken, sziklakertekben viruló növény pazar szépsége, tündöklő zöldje s a zöld levéltömegből fölmagasodó rózsaszín, tömött virág formája, eleganciája inkább, egyszerűbben: maga a *kép*. A rózsza. Kőből vagy növényként, az acra ömlött fekete nedű „kávérözsa”-jaként, a börtönőr szerepéből sarjadó, a feleségnek kívánt *rózsavirágként*, Borges „összes rózsája”-ként, melyről az emlékidéző azt sem tudja, kicsoda és micsoda, de a szerelme mondta, tehát fontos, „gyöngyrözsa”-ként, melyet a börtönbeli nők hímeznek apró tűkkel, hogy kárt ne tehes-

senek magukban, másokban; az elkobzott tükör „rózsafaragása”-ként, az egykori kedves mézédés szavaiért hálából dobott rózsa-ként. A rózsa tehát, a címbeli kőrózsa is „csak rózsa, csak rózsa, csak rózsa, csak rózsa”...

S ha az *elveszett nemzedék* Gertrude Steinje szerint a költészetben „száz év óta ebben a sorban lett először újra piros a rózsa”, vagyis a szavak eredeti jelentésére, a *képpel* való, visszaélés-gyanús, öncélú játéokra, a szavak kiüresedésére figyelmeztetett legendássá vált sorával az amerikai költőnő, akkor fogadjuk el, hogy a Tóth Erzsébet-líra, a *Kőrózsa* valami hasonlóra int börtöntörténetének címével: a szavak, a fogalmak, a költői képek megtisztításának szükségességére. A *valóságos létezés izgalma kiveszett* a szavakból, gondolhatja Tóth Erzsébet is, „merev irodalmi” szavakká lettek az egykor tartalmakkal teltek. Az önnön szerepének végpontjára jutott költői „kép” a szürrealizmussal szemben megszűlő, irányokban „valóságfeltáró eszközből a valóságelleplezés eszközének gyanújába keveredett” – írja Somlyó György költészettani esszéjének sok példája mellett épp e híres sorra (is) mutatva (*Philoktétész sebe. Bevezetés a modern költészetbe*), s a francia Eugène Guillevic egyik versciklusára (*Rózsa*) is utalva, amely szintén egy „rózsa-példázat” formájában érzékelteti a valóságnak a „koholt képek” fölötti győzelmét: „Egyszóval, rózsa.” Úgy véljük tehát, nem egyebet mond a *Kőrózsában* Tóth Erzsébet sem: nem lehetnek, nem válhatnak a szavak, a képek, a versek a valóság elleplezésének eszközeivé. S mindegy, hogy a szavak mi által devalválódtak, a szürrealizmus vagy a tisztességtelen beszédszándék terhét nem voltak vagy jelenünkben nem képesek elviselni: a szó tisztességéről beszél tehát.

S épp egy börtöntörténettel?

Épp elítéltek monológjaival? Drogos, talán gyilkos alakjának sorsmeséjével? Épp oda helyezve a történetet, ahol eltűnik az egyén, s a rab csak rab, csak rab, csak rab...? A börtönbe, ahol „csak álmodban lehetsz ember / ha felébredsz rögtön rab leszel / rabfogkrém rabtükör rabóra rabcsoki”; ahol

„senki nem nézett rám az asztalt nézték / rajzolgattak a tollukkal vagy elnéztek fölöttem”? Az elveszett személyiség válik lírai hőssé?

Úgy tetszik, Tóth Erzsébet börtöne ép-penséggel az a helyszín, ahol a szavak meghamisításának, a valóság elleplezésének már semmi értelme. A bűn megtörtént, a bűnhődés nem az az állapot, amelyben értelme volna az önbecsapó hazugságnak, a szavak egyszerűek és azt jelentik, amit a beszélő gondol. A cella az a helyszín, amely a fiatal, tanulatlan, drogos lányt meg a bölcsészkart végzett, talán gyilkossá lett, már idősebb értelmiségi asszonyt a gondolkodás, elmélkedés, önelemzés szabadságával, a teljes alanyi kitarulkozás lehetőségével ajándékozta meg. Egyben a személyiség megőrzésének önemésztő feladatát is rájuk rója: megbirkózni vele, vagy sem. (Egyikük a rejtegetett, de a rejteles beszédet nem igénylő napló formáját is fölhasználja ehhez az önvizsgálathoz.)

Tóth Erzsébet olyan maszkklírát teremt, melyben a költői alany a perszonális beszédet két versalany szájába adva, elbeszélő versben, történetként nyitja a valós életretegeket, a reális képet a képzelet (álom, képzelgés, emlékezés) határtalan világa felé. De olyan maszkklírát, amelyben nemcsak a lírai én ölti fel a két cellatárs nő álarcát, de azok is a néma monológ, a belső beszéd falai mögé rejtőznek. Mondhatnánk, hogy a *szertő meghal*, hogy föltámadjon két hőseben s a történet olvasójában. Ez a kétszeres kivonulás, kétszeres magány nem viseli el a hamis beszédet: a hosszúvers profán alapszituációja nemcsak a versalanyok képzelete (álmai) felé nyílik tehát, de az intellektuális következtetések levonását is megengedi: a magány szükségszerű feltétele az individuum szabadságának. Ha börtönben, hát ott.

Ennek megértéséig azonban el kell jutni, az olvasónak át kell jutnia azon a szerkezeti kapun, amelyet a tördelés izgalmasan különös, de az elmélyült, nyugodt olvasást, az értelmezés tempós ritmusát megakasztó formája állít elé. Gertrude Steint idézzük a továbbiakban is: a költőnek, mondja, vissza kell sze-

reznie a nyelv intenzitását. Ehhez a poétikai szándékhoz akár szerkezeti izgalom, különösség is társulhat, véli, mondatszerkezeti váratlanság, a „főnevek életképességét” visszaadó formájáték: amelyet azonban csak a költői tehetség hitelesíthet, a különösségen ott kell virulnia a tehetség védjegyének. A *Kőrózsán* ott a védjegy, a szerkezeti gát csak első pillantásra zavaró, kényelmi szempontok miatt, mert az olvasónak törnie kell magát a megértés élményéért. Át kell verekednie magát az olvasáshoz előbb vízszintes helyzetbe fordítandó könyv fogási-tartási nehézségén, meg kell értenie, hogy a széles tükörméret valójában kéthasábos tördelést mutat, holott a sorok, hiszen különböző hosszúságúak, olykor egymásba folynak-érnek, de egymásba húzza őket a gondolati logika, a beszélők egymás utalásaira reagáló szövege is. Döntenie kell, külön-külön olvassa a hasábokat, vagy fölváltva, de nehéz a döntés, mert meddig az egyiket s meddig a másikat, ha oldalakon át csak az egyik beszélő szövegét, akkor elveszti a másik hasáb kínálta gondolati fonalat, ha csak pár sornyi hosszúságban, akkor képeket és gondolati összefüggéseket darabol szét. Mert párhuzamos monológokat olvas ugyan, de egymásra egyre inkább rímelő, egymáshoz kapcsolódó szövegeket, a börtönmagány mondatai egyre inkább dialógusokká válnak, s bár a két nő, a két cellatárs közötti érzelmi távolság végig megmarad, az egymás mellé zártág egyre inkább észrevételi velük a másik gesztusait, kommunikációs jelzéseit. Ez a lélektani folyamat formailag is nyomon követhető. Kezdetben mindkét hasábot a beszélő, monologizáló lány kapja meg, a cellatársra, Valira pár utalás történik csupán, majd fokról fokra több teret kap ő is, lassanként uralni kezdi a másik, jobb oldali hasábot, s bár még mindig s végig főképpen a belső beszéd formájában, de egymással dialogizáló monológokkal töltődik fel a szélesre hagyott szövegtükör.

Az elmesélhető történet kihagyásos, ezért olvasói kiegészítéseket, leginkább feltételezéseket is igényel. A monologizáló főhős

a tizennyolc éves, drogos lány, aki talán cigány vagy félig cigány, s magyarkanizsai, feledni nem tudott szerelme éveikig pont kislányos küllemét, a kora miatti büntethetlenségét használta ki arra, hogy lopjon nekik, s hagyta egyre mélyebbre süllyedni a drog poklába. „Felejtse el / mondja az elmebeteg ügyvédem”, de a szerelem emléke annál jobban gyötri a lányt, minél bizonyosabb a kapcsolat lehetetlensége. A lány a volt fiú, a volt szerelem miatt próbál a börtönben tanulni, még verset is ír, mert a magyarkanizsai fiú, aki talán már nem is él, hiszen ott „magyarverések” vannak, verset írt, „szavalgatom a verseit”, s ő azt is tudta, ki volt Borges, föl kell tehát nőni hozzá, s majd tanultan, okosan, szép, hosszú hajjal megjelenni előtte – ha innen kijut. Talán, ha hihetünk a saját jellemzésének, a lány autista, legalábbis nehezen oldódó, keveset beszélő, önmagát kifejezni alig tudó lény, Vali, a cellatárs szerint „funkcionális analfabéta”, akit a történet idején hét éves öccséhez ez a mindkettőjükre jellemző (genetikai?) beszédnehézség kapcsol szoros érzelmi szállal. Ez a fiúcska az egyetlen, aki jónak, szépnek látja őt, s akiről, a fiúcskáról, nem tudható, „hol tanulta a szeretet / a hűség a várni fogok rád szavakat / honnan veszi hogy jó vagyok / amikor minden ellenem szól / talán tényleg van valamiféle / lélek...”. Visszatérő mozzanata a főhős sors történetének az öccséhez fűző viszony fölemlgetése, a kisfiú számára pontosan úgy jó a nővére, ahogy van, szeretete nélkülöz minden önzést. (Bizonytalan pontja a történetnek, hogy van-e másik öcs is a családban, hiszen annyi idő nem telhet el, hogy a vizsgálati fogságban levő lány rá utaljon, amikor másutt, katonának állt öccséről beszél, aki mobilt, pénzt vitt a börtönbe a nővérének.) A börtönpszichológus tanácsára kezd naplórásba (kockás füzet), „írjak le mindent az segit”. Az anya, talán íróember, aki „folyton írt és olvasott”, lánya nemzójeként több apát is megnevezhetne. A lánynak olykor rohamai vannak (voltak), talán skizofrén, akinek, szintén a börtönpszichológus tanácsára, föl kell

tárni a benne levő gyermeket, de „nincs mit föltárni / nincs már bennem gyermek / aki segíthetne rajtam”. Bizonytalan, önbecsülés nélküli, „honnan van bennem ennyi rossz / amikor még alig éltem”, folyvást támadva védekező, csúnya beszédű, durván fogalmazó – és „szép bőrű”, a pénzén plusz fürdéseket vásároló, a testi tisztaságot fontosnak érző, a madarak hangjára vágyó, a beszéd nélküli magányt áhító, önmagát elveszettnek érző, az önmegsemmisítéssel is kísérletező, aki a börtönorvos kék szemében, fölé hajló figyelmében érzi meg újra, hogy nem rab, hanem valaki, személy, egyén. Valival ellentétben szándékosan menekül a magányba, „én aztán nem nyílok meg / ha száz évig kell ülnöm vele akkor sem”, s azt üzeni az öccsének: írja föl a táskájára kívülre: „elfelejteni való szavak / jó szeretni várni”. „Börtönbe zártak mégse tudok / egy perccig se egyedül lenni”, s „kemény és hideg némaságba” „falazza” magát, „kicsorbulna rajtad a kisbalta”, mondja neki a nővére, aki, az apák sokasága miatt, vagy nővér, vagy csak félig az. Két év után, jó magaviselete miatt, kimehet eltávozásra: a kinti világ taszítóan idegen. Nem a szabadság, az idegenség érzete a legerősebb, „nem értek rá leráztak / nem tudtam mihez kezdeni / aztán már jönni is kellett vissza”. Sorstörténete lezáratlan, a költő nem az életút lehetséges stációira, hanem az önelemző bűnhődés, az alkati magányvágy tüneteire figyel, a társadalom permé- re sodródott, sodortatott lány útja a börtön- lét után bármerre vezethet: akár lefelé is, vissza a drog mérgéhez.

Vali alakja nehezebben festhető le: nem tudni, hány éve van börtönben, nem tudni miért. Talán ölt: „én is félek magamtól mióta / öltém nem volt más megoldás”. A börtönőr gyerekgyilkosnak nevezi, a húsz éve történt abortuszra vagy gyermekelcsinálásra utalás is történik, de annak módja nem egyértelmű. Élettörténetének fontos eleme a szövegben szintén tisztázatlan: megerőszakolták. Sok évvel később ráismert az elkövetőre, s a megkapott „dosszié” (megfigyelési?) szerint azonosítani tudta a pontos napot, órát,

a személyt is. Követi: „jól van a végétől megkíméllek”, mondja a lánynak, s ez a vég lehetett akár gyilkosság is. Öt év után eltávozásra mehetett idegen emberek közé, és „nem volt egyetlen de egyetlen egy se akivel el tudtam volna / képzelni hogy beszélgessek pláne hogy valami szépség eszembe jutott volna”. Tapasztalata: „na így jöttem vissza körülnéztem a világban / sokat romlott a helyzet pokoli próba lesz az is ha egyszer végleg kiengednek”. A végletekig kiábrándult, illúziótlan, a börtönélet drámai tapasztalásaival bírálja keményen, cinikusan a lányban föl-fölvillanó reményt, valójában inkább a remény másban még létező képességét elirigyelve.

A két párhuzamos életrajz, minden, olykor vaskosan reális részlete ellenére sem jelenti a mű fő tartópillérét. Egyrészt mert a történet, nyilván nem szándék nélkül, bármeddig folytatható volna, nincs epilógus szerepű zárlat, s elkezdhető lett volna akár milyen másik életmozzanattal, eseménnyel is, hiszen a nyitó kép sem a szerelem, a szerelmes hiányának kezdeti állapota, hanem a már tartóssá vált hiányérzet megjelenítése. Egy pont, esetleges, hogy melyik, s elindul a mese. Másrészt, ezzel szoros összefüggésben, a két nő egymás iránti idegensége, gyanakvása az életsorsok elmondott eseményeire is rávetül: kételkednek egymás szavában. Vali nem hiszi el, hogy idegi betegsége van a lánynak, „vagyok én annyira elmebeteg mint te ha nagyon akarom”, nem hiszi el, hogy apja, öccse van, nevetségesnek tartja az „átszellemült” firkálásait, a lány nem hiszi el Vali megerőszakolásának, a késői nyomozásnak a történetét, „csak azt ne higgye hogy én elhiszem / hogy mindez vele történt vagy ha megtörtént is / azt hiszi hogy ez annyira érdekes hogy érdemes / miatta szavakat formálnia a nyelvével és a hangszálai / segítségével”, s nagyozolásnak tartja, hazugságnak, ha Vali filmrendező barátairól mesél.

A történetek tehát csak a mesélő számára igazak, a szavak más szavakkal viszonyba kerülve elveszthetik hitelességüket, jutunk

el ismét a szavak elveszett jelentéséig, s jutunk a börtöncellán túli élettartományokba, s ha nem a virág jelképhordozó erejére gondolunk, hanem Gertrude Stein rózsájára, akkor a *rózs*a egyedül csak annak *rózs*a, aki mondja.

A hosszúvers különálló versfejezetei adják inkább ezt a lírapoétikai támasztékot: egy-egy lírai szituáció, beszédhelyzet önálló versképző elemmé válik, a belső beszéd, a hallgató nélküli önvallomás a költői alany megkapó énbeszédévé lesz. Emlékképek a gyermekkorból, a múltból, melyek lehetnek a drogos lány, a gyilkos asszony emlékképei is akár, de nem feltétlenül, az álarc mögött a költő szemérmes vallomása is megbújik. A *Mikor a szív fáradt olaja zúg, Repült felé a rózs*a, *Féderer, Dohányzsírgolyók* párhuzamos hasábjain lágy líraiságú, érzelmileg telített képek váltakoznak más esztétikai minőségbe, nemegyszer gúnyba, nyers szarkazmusba burkolt ítéletekkel. (E versek, épp az utóbbi, arra is minta, miként éli meg ugyanazt a versszituációt a két nő. A lány monológja alapján „tegnap a kiabálón anya azt kiabálta / szeretlek kislányom”, és a szeretett kiskutya halálát is föl kellett ordítania, s mind ezen sírni kellett, Vali azt hallja: „itt vagyok

pityu! küldd azt a kurva pénzt’). A *Kaszálásból jönnének* két verse (*Krumpliverem, Te mi szeretnél lenni?*) talán a kötet legszebb darabjai: tiszta, telt poézis mindkettő, az olvasott könyvsorjázó virág- és növénynevei, a képek vizuális ereje a gyermekkor krumpliverméig röpitének, a bűn előtti korba, a fehérakác, a homoki pimpó, a napvirág, a sohasem látott, hallott, ismeretlen nevű, de a tiszta élet szimbólumának tekintett növények, általuk az emlékezetben megőrzött múlt misztikus édenébe. A bűnhődés jelen keserűségéből a büntelenség mítoszivá emelkedett múlt idejébe. A minék lenni volna, lett volna jó ábrándvilágába, s mert „képzület nélkül a világ / nagyon szegényes lenne”, a képzeletébe, ahol az angyalgökből talán kinőhet az angyal, „ha akarom”.

A költő börtöntörténete, mely a bűn viszonylagosságára is int, s arra, megértő szenzibilitással, hogy a „börtönökben is emberek élnek”, vétkesen is jogokkal, legalább az elvett tükör meghagyott keretének rózsafaragásához valóval, talán a létérzékenység stációit is vizsgálja. A lány alakjában a még élő létbizalom, Valiéban a reménytől elszakás állapotát. Végső soron, túl minden börtönön, a szabadságérzet megszületésének lehetőségeit.

Cs. Nagy Ibolya